

ALEKSANDER BRÜCKNER

(ur. 29 stycznia 1856 r., Tarnopol/Tarnopil, wówczas cesarstwo austriackie, obecnie Ukraina; zm. 23 maja 1939 r., Berlin)

Sławista, lingwista, historyk, który przyczynił się do wykształcenia sławistyki w osobą dziedzinę wiedzy w nauce niemieckiej, jednocześnie, jako wydawca i autor, rozwinął badania nad dziejami języka i kultury polskiej w nauce polskiej.

Kariera i działalność na Uniwersytecie w Berlinie

Urodzony na terenie wówczas austriackiej Galicji ukończył z odznaczeniem II. Państwowe Gimnazjum z językiem niemieckim we Lwowie (1872, jako 16-latek). Studiował na Uniwersytecie Lwowskim filologię klasyczną, sanskryt, język grecki, starożytność. W 1876 r. obronił w Wiedniu doktorat *Die slawischen Fremdwörter im Litauischen* (wydany w 1877 r. w Weimarze). Kontynuował studia sławistyczne w Lipsku pod kierunkiem Augusta Leskien (1840-1916) oraz w Berlinie u Vartoslava Jagića (1838-1923). W 1878 r. habilitował się w Wiedniu u Franza Miklosicha (1813-1891) rozprawą *Die slavischen Ansiedlungen in der Altmark und im Magdeburgischen* (wydana w Lipsku w 1879). Już jesienią 1878 r. objął docenturę gramatyk słowiańskich na Uniwersytecie Lwowskim. W 1880 niespełna 25-letni naukowiec uzyskał nominację na profesora nadzwyczajnego na katedrę języków i literatur słowiańskich w Uniwersytecie Berlińskim (wówczas Friedrich-Wilhelms Universität, obecnie Humboldt-Universität zu Berlin). Wniósł o to Vartoslava Jagića jeden z największych sławistów II połowy XIX wieku, niedawny nauczyciel, który widział w młodym naukowcu wybitnego badacza, ale także wiarygodnego nauczyciela akademickiego. Dwanaście lat później – w 1892 r. – uzyskał tytuł profesora zwyczajnego.

Działalność dydaktyczną w Berlinie, którą rozpoczął od wiosny 1881 r., prowadził do przejścia na emeryturę w 1924 r. W tym czasie pod jego kierunkiem powstały dwie habilitacje oraz 14 doktoratów. Przez większość czasu pracował sam. Dopiero w 1916 r. zyskał pomoc w osobie lektora, który przejął część jego obowiązków. Pewne wsparcie w pracy dydaktycznej Brücknera dawały lektory rosyjskiego (od 1894 r.), ukraińskiego (od 1919 r.) oraz polskiego i serbskiego (od 1921 r.). Były one jednak związane organizacyjnie z Seminarium Języków Orientalnych lub z Seminarium Historii Europy Wschodniej. Sławistyka była częścią Seminarium Języków Indogermańskich. Osobny Instytut Sławistyki założył dopiero następca Brücknera na katedrze Max Vasmer (1886-1962). Stało się to w jakimś stopniu właśnie dzięki zasługom Aleksandra Brücknera, który swoją działalnością naukową przyczynił się do rozwoju sławistyki niemieckiej i rozwinięcia jej w osobną dyscyplinę. Miał propozycje objęcia katedr na Uniwersytecie Jagiellońskim (1888 i 1900), w Wiedniu, a później także w Polsce (Warszawa, Poznań w 1918/1919). Odmawiał, kierując się właśnie potrzebą utrzymania katedry w Berlinie, w późniejszych czasach także z powodów zdrowotnych i rodzinnych.

Działalność naukowa

Na początku swojej działalności akademickiej dostrzegł całkowity brak wiedzy na temat kultury polskiej w kręgach niemieckich. W 1885 r., podjął pomysł opracowania podręcznika literatury przeznaczonego dla badaczy i ludzi zainteresowanych tematem. Dzięki subwencji od Pruskiej Akademii Nauk mógł przeprowadzić wielomiesięczną kwerendę biblioteczną, w celu pozyskania nowego i nieznanego materiału rękopiśmiennego. Od sierpnia 1889 do maja 1890 r. prowadził poszukiwania w bibliotekach Warszawy, Krakowa, Lwowa, Gdańska, Królewca i Petersburga. Zwłaszcza kwerenda w Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu, gdzie przechowywano archiwa z terenów ziem polskich przejęte przez Rosję po rozbiorach, przyniosła spektakularne odkrycia. Wówczas to znalazł m.in. najstarszy zabytek języka polskiego nazwany przez siebie *Kazaniami świętokrzyskimi* (datowany na XIV wiek), a

zachowany jako paski pergaminu wszyte w oprawę późniejszego rękopisu. Do innych odkryć zaliczyć należy wiersz Słoty *O zachowaniu się przy stole* (najstarszy utwór świecki w języku polskim, po 1400 r.), słowniki i zbiory wyrazów; łacińskie kazania, utwory kaznodziejskie zaopatrzone w polskie glosy, nieznanne utwory polskich pisarzy doby renesansu m.in. Jana Kochanowskiego (1530-1584), Mikołaja Sępa Szarzyńskiego (ok. 1550-ok. 1581), ogromną część spuścizny poetyckiej Wacława Potockiego (1621-1696) i wiele innych. Efekty swych kwerend publikowała m.in. w wydawnictwach seryjnych polskiej Akademii Umiejętności, głównie w „Rozprawach Wydziału Filologicznego”.

Zebranie bogatego materiału rękopiśmiennego pozwoliło mu na przygotowanie *Geschichte der polnischen Literatur* (wyd. 1901), obejmującą czas od 1242 do 1901 r., i która była pierwszym w języku niemieckim przeglądem literatury polskiej. Jednocześnie przystąpił od razu do opracowywania wersji rozszerzonej, która w dwa lata później ukazała się po polsku (*Dzieje literatury polskiej w zarysie*).

Podróże badawcze kontynuował do 1914 r. wyjeżdżając w okresie wakacji do Lwowa i pracując w tamtejszych bibliotekach.

Objęcie profesury w Berlinie stało się także punktem zwrotnym w rozwoju naukowym Brücknera. Swoją karierę rozpoczął od zagadnień językoznawczych, filologicznych, slawistycznych i etymologicznych, ale w toku swoich badań coraz bardziej skupiał się na badaniach nad polszczyzną. Rozległość tematyki badawczej w krótkich słowach ujął Max Vasmer (1939): „Brückner jest zapewne ostatnim przedstawicielem naszej specjalności, który panował nad całym zakresem słowiańskiej filologii i dziejów kultury.”. W swoich badaniach skupiał się nad językiem, w którym widział nie tylko narzędzie komunikacji międzyludzkiej, ale narzędzie tworzące wspólnoty kulturowe i narodowe. Tak o tym sam pisał: „(...) język wyodrębnia nas od innych, a łączy między nami; ziomkiem moim nie jest ten, co go ta sama ziemia wydała, lecz raczej ten, co się do mnie w moim języku odzywa. Jeżeli stan społeczny, wyznanie, przynależność polityczna dzielą nas czy różnią, język ponownie nas łączy. Plemiona skazane na zagładę odżyły, pielęgnując najpierw sam język: przyjąwszy tę postawę, dobiły się później i reszty, np. Czesi” (A. Brückner, *Dzieje języka polskiego*, Lwów 1906). Badanie języka – jego zabytków, rozwoju – w ujęciu Brücknera, miało na celu poznanie dziejów ludzi nim władających i ich kultury.

Opublikował i opracowywał ogromny materiał rękopiśmienny (m.in. *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce*, 1892-1894; *Apokryfy średniowieczne*, 1900-1904; *Literatura religijna Polski średniowiecznej*, 1902-1904). Wprowadził do nauki nowe tematy badawcze na przykład protestancką literaturę polską (*Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, 1905; *Różnowiercy polscy. Szkice obyczajowe i literackie*, 1905) mitologię przedchrześcijańską ludów słowiańskich i Litwy, które w badaniach kolejnych generacji były twórczo rozwijane. Jest też autorem syntez obejmujących całość dziejów regionu od czasów najdawniejszych po siebie współczesne (*Geschichte der russischen Literatur*, 1905; *Dzieje kultury polskiej*, 1930-1932 i zmienione wydanie II 1939-1946; *Encyklopedia staropolska*, 1937-1939).

Jego dorobek badawczy, a także styl pracy i wypowiedzi tak charakteryzował w 1931 r. Stanisław Estreicher (1869-1939, historyk prawa, bibliograf, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego): „Nie wszystkie z jego pomysłów – przyjęły się w nauce; bardzo wiele z nich wywołało ostre polemiki, a hipotezy jego zostały przez innych odrzucone, ale wszystkie stały się punktem wyjścia dla nowych dochodzeń. Wiele swoich pomysłów Brückner sam zresztą niebawem skrytykował i odrzucił, aby je zastąpić nowymi. Wobec własnych pomysłów naukowych tak samo jak wobec cudzych bywa Brückner surowym krytykiem, Odnosi się też sceptycznie do bardzo wielu teorii, które na pozór efektowne, okazywały się przy jego rozbiórce pozbawione podstaw źródłowych i niezgodne z rozwojem całej Europy.”

Od 1881 r. był też redaktorem założonego w 1876 r. przez Vartosława Jagića „Archiv für slavische Philologie”, a w latach 1904-1914 redagował dział „Literatura Polska” w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej*. Jednocześnie publikował liczne recenzje w

czasopismach niemieckich i polskich wytrwale raportując, ale także wnikliwie komentując ukazujące się nowości, przyczyniając się tym w wybitny sposób do przepływu wiedzy między obydwoma środowiskami naukowymi.

Stał na granicy kultur, swobodnie poruszał się w kilku językach, dzięki swojej pozycji i działalności naukowej wypełniał rolę pośrednika pomiędzy nauką polską i niemiecką. Jednocześnie był postacią osobną wobec obydwu środowisk. Czasy, w których przyszło mu żyć (antypolska i nacjonalistyczna polityka epoki Bismarcka, I wojna światowa, a później okres narodowego socjalizmu, co prawda przypadający już na czas jego emerytury, ponadto antypolonizm części środowiska berlińskiej profesury (m.in. Otto Hoetzsch) wpływały na izolację Brücknera. Z drugiej strony fizyczne oddalenie od środowiska polskiego również budowało dystans i to pomimo pielęgnowania kontaktu (korespondencja, publikacje), a także wieloletnich przyjaźni z polskimi naukowcami np. Ignacym Chrzanowskim (1866-1940; historyk literatury, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego), Stanisławem Kotem (1885-1975; historyk, działacz ruchu ludowego, polityk). Określał się jako Polak, ale bardzo cenił i był dumny ze swojej profesury berlińskiej.

Udział w gremiach naukowych i wyróżnienia

Od 1888 r. był członkiem korespondentem Akademii Umiejętności w Krakowie, a od 1901 r. – członkiem zwyczajnym. Od 1889 do 1924 r. był członkiem Komisji Fundacji Franza Boppa Pruskiej Akademii Nauk. Był członkiem wielu akademii narodowych (w Petersburgu, Belgradzie, Pradze, Sofii), a także licznych towarzystw naukowych m.in. Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (od 1912 r.), Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki (od 1914 r.), Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Towarzystwa Naukowego w Wilnie (od 1920 r.), Polskiego Towarzystwa Historycznego (od 1924 r.). W 1926 r. został uhonorowany tytułem doktora honoris causa Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie.

Działalność publicystyczna w czasie I wojny światowej.

Kiedy obejmował katedrę w Berlinie wyraźnie wskazano mu, że władze wymagają powstrzymania się nowego profesora od wygłaszania poglądów politycznych podczas zajęć dydaktycznych. W swoich publikacjach pozwalał sobie jednak, na żywym piórem kreślone, oceny polityczne. W poglądach swoich reprezentował postawę proniemiecką, choć już relacje polsko-niemieckie oceniał ambiwalentnie: „(...) obje jednostki etniczne, każda z wyrobionym już typem fizycznym i moralnym, z osobnym temperamentem i ustrojem, językiem, obok siebie stanęły; od kiedy zadzierzgnęły się po raz pierwszy węzły owej, jedynej w dziejach, dziwnej wzajemności, z której się i dziś jeszcze po części wyplątać nie zdołaliśmy istni bracia siamscy, skazani na nierozłączność, a mimo to najzawziętsi jedni drugich wrogowie.” (*Słowianie i Niemcy*, „Biblioteka Warszawska”, 1900, I, 1, s. 197).

Czasem intensywnego, publicznego zaangażowania politycznego Brücknera był okres I wojny światowej. Wówczas to poświęcił się w dużej mierze publicystyce politycznej, odkładając pracę naukową. Wpierał ideę niepodległości Polski. Opowiadał się jednak za zachowaniem dobrych stosunków z Niemcami w odróżnieniu od części polskich posłów do Reichstagu np. Wojciecha Korfantego (1873-1939, działacz polski na Śląsku, poseł do sejmu polskiego, wicepremier polski, dziennikarz, związany z narodową demokracją). W jego wypowiedziach przewija się idea Polski wspólnie z Niemcami walczącej przeciwko Rosji oraz odbudowy państwowości polskiej na terenach pozostających pod panowaniem Rosji Współpracował m.in. z takimi czasopismami jak „Polnische Blätter” i „Weltwirtschaftliches Archiv”.

Publikacje (wybór):

Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Leipzig 1877;

Die slavischen Ansiedlungen in der Altmark und im Magdeburgischen, Leipzig 1979;

Die Magdeburger Urteile. Ein Denkmal deutschen Rechts in polnischer Sprache aus der Mitte des XV. Jahrhunderts, cz. 1, „Archiv für slavische Philologie“ 6, 1882, s. 319-392;
Kazania świętokrzyskie. Zabytek języka polskiego z wieku XIV, wyd. A. Bruckner, „Prace Filologiczne” 3, 1891, s. 697-740;
Średniowieczna poezja łacińska w Polsce, cz. I-III, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny” t. 16, 1892, s. 304-372; t. 22, 1893, s. 1-62; t. 23, 1894, s. 268-319;
Początki teatru i dramat średniowieczny, „Biblioteka Warszawa” 54, 1894, s. 417-449; 55, 1895, s. 78-118;
Kazania średniowieczne, Kraków 1895-1896;
Język Wacława Potockiego, Kraków 1900;
Apokryfy średniowieczne, cz. I-II, Kraków 1900, 1904;
Geschichte der polnischen Literatur, Leipzig 1901;
Literatura religijna Polski średniowiecznej, t. I-III, Warszawa 1902-1904;
Psalterze polskie do połowy 16. Wieku, „Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności” 34, 1902, s. 257-339;
Dzieje literatury polskiej w zarysie, t. I-II, Warszawa 1903 (rozszerzona wersja wydania niem. z 1901 r.);
Starożytna Litwa. Ludy i bogi, Warszawa 1904;
Geschichte der russischen Literatur, Leipzig 1905, (przekład angielski 1908);
Mikołaj Rej. Studium krytyczne, Kraków 1905;
Różnowiercy polscy. Szkice obyczajowe i literackie, Warszawa 1905;
Dzieje języka polskiego, 1906 (wyd. II zmien. 1913, wyd. III przerob. 1925);
Die Slaven und der Weltkrieg. Lose Skizzen, Tübingen 1916; (*Słowianie i wojna. Uwagi na czasie*, Kraków 1918 – wersja poszerzona);
Walka o język, Lwów 1917;
Mitologia słowiańska, Warszawa 1918;
Geschichte der älteren polnischen Schriftsprache, Leipzig 1922;
Mikołaj Rej. Człowiek i dzieło, Lwów 1922;
Słownik etymologiczny języka polskiego, t. I-II, Kraków 1927;
Dzieje kultury polskiej, t. I-III Kraków 1930-32, wyd. II, t. I-III, Warszawa 1939, t. IV, do druku przygot. S. Kot, J. Hulewicz, Kraków-Warszawa 1946;
Encyklopedia staropolska, t. I-II, 1937-1939.